

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Дослідження генезису становлення та розвитку міжнародного співробітництва України під час кримінального провадження є необхідним для розуміння сучасного стану правового регулювання взаємодії з іноземними державами та міжнародними інституціями у сфері кримінального судочинства. Історичні етапи формування відповідних правових механізмів зумовлені трансформацією національної правової системи, зміною міжнародно-правових зобов'язань України та впливом європейських і міжнародних стандартів у сфері прав людини і кримінального правосуддя. Водночас відсутність системного аналізу еволюції міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні ускладнює оцінку ефективності чинних процедур і перешкоджає виробленню обґрунтованих напрямів їх подальшого вдосконалення.

Актуальність звернення до генезису цього інституту посилюється в умовах воєнного стану, коли міжнародне співробітництво набуває вирішального значення для розслідування злочинів із транснаціональним елементом та притягнення винних осіб до відповідальності. Це зумовлює потребу у комплексному науковому дослідженні становлення і розвитку міжнародного співробітництва України під час кримінального провадження з метою виявлення закономірностей, прогалин і перспектив подальшого розвитку правового регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукові праці, присвячені генезису становлення та розвитку

міжнародного співробітництва України під час кримінального провадження, засвідчують поступове формування доктринальних підходів до розуміння сутності, змісту та правового значення цього інституту. Вагомий внесок у розроблення зазначеної проблематики зробили О. М. Бандурка, І. В. Глов'юк, Н. І. Кучинська, О. В. Капліна, Р. В. Вереша, А. А. Ткачук, С. С. Шелест та інші науковці. У їхніх дослідженнях простежується еволюція правового регулювання міжнародного співробітництва — від поодинокого та фрагментарного використання норм міжнародних договорів до формування цілісного механізму взаємодії міжнародного й національного кримінального процесуального права, що зумовлено активізацією інтеграційних процесів та євроінтеграційним курсом України.

Водночас узагальнення наявних наукових напрацювань свідчить, що вони переважно зосереджені на окремих історичних етапах або спеціальних аспектах міжнародного співробітництва й не забезпечують комплексного та системного висвітлення всіх стадій його генезису, а також сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом і трансформацією кримінального процесу. Це зумовлює необхідність подальших спеціальних наукових досліджень, спрямованих на поглиблення теоретичних положень і вироблення ефективних практичних рекомендацій для правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У КПК України міжнародному співробітництву законодавець присвятив самостійний розділ [9]. На нашу думку для глибшого розуміння форм

прояву, а також особливостей правового регулювання необхідно, передусім, простежити історичні етапи становлення такого інституту, враховуючи вплив суспільно-політичних та інших подій на процес його розвитку та вдосконалення

Формуванню процесуальних норм на території нашої держави передували складні історичні процеси: поява перших племінних об'єднань, становлення Скіфської держави, панування сарматів та розвиток античних полісів Північного Причорномор'я. Втім, важливу роль у формуванні зовнішніх зв'язків відіграла торгівля. Саме через неї здійснювався обмін знаннями та досвідом, що сприяло впорядкуванню правовідносин. Першим регулятором виступав звичай, який із часом набував нормативної форми, визнавався державою та закріплювався у формально-визначених правилах. Розвинені торговельні відносини із сусідніми народами зумовили появу перших цивільних договорів (наприклад, позики, купівлі-продажу, дарування). Такі угоди укладалися виключно в присутності свідків або уповноважених осіб, – чиновників [6, с. 12].

«Литовсько-польський період» (кінець XIV ст. – середина XVII ст.). Першим систематизованим збірником, у якому містилися норми кримінального судочинства, став Судебник князя Казимира IV 1468 р. У ньому проголошено було принцип рівної кримінальної відповідальності для представників різних соціальних верств та закріплено засаду публічного розгляду кримінальних справ. Водночас документ уперше унормував процедуру досудового розслідування, ініціатива у проведенні якого належала потерпілій стороні. Також він визначав порядок судового розгляду майнових і кримінальних справ, встановлював класифікацію злочинів залежно від їх тяжкості та наслідків, а також відповідні санкції. Судебник передбачав кримінальну відповідальність осіб, починаючи з семирічного віку, запроваджував механізм ув'язнення підозрюваних. Значна частина його положень була згодом

відтворена у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. [3].

Козацько-гетьманський період (XVII ст. – кінець XVIII ст.). Історичний етап перебування українських земель у складі Речі Посполитої згодом змінився новим етапом державотворення – формуванням козацької держави, відомої як Гетьманщина. Хоча її правові акти не містили спеціальних норм, які б прямо врегульовували інститут міжнародного співробітництва у кримінальному процесі, зовнішньополітична діяльність залишалася одним із важливих напрямів функціонування держави. Це підтверджується укладенням низки міжнародних договорів із сусідніми країнами.

Усі суспільні відносини здебільшого регулювалися нормами звичаєвого права, що формувалося на основі багаторічного повторення певних моделей поведінки у повсякденному житті. Водночас важливе місце у впорядкуванні суспільних, економічних та політичних відносин посідали й нормативно-правові акти гетьманського уряду. Так, універсали регламентували питання земельної власності, майнових чи військових зобов'язань і були звернені як до всього населення, так і до окремих його груп. Ордери застосовувалися для вирішення конкретних питань економічного, соціального чи політичного характеру. Інструкції визначали порядок реалізації рішень вищих органів влади, регламентували діяльність судових установ, а також перелік прав і обов'язків їхніх посадових осіб. Натомість грамоти, листи та декрети мали інформативну функцію – вони доводили до відома населення зміст нормативних актів та окреслювали межі їхньої дії [6, с. 157].

Приєднання України до Московської держави, з одного боку, відкрило для останньої шлях до розширення кордонів у Європі, а з іншого – дало Україні нові можливості для досягнення стратегічних завдань Визвольної війни, зокрема завершення боротьби проти Речі Посполитої та реалізації ідеї соборності українських земель [2, с. 65]. Подальший

розвиток норм національного законодавства відбувався вже у складі росії під впливом її правотворчої діяльності. Зазначений процес торкнувся й міжнародного співробітництва. Військо Запорізьке продовжувало укладати міжнародні угоди з іншими державами, однак поступово його зовнішньополітична автономія обмежувалася.

«Імперський кодифікаційний період» (кінець XVIII – початок XX ст.). Після приєднання Галичини до складу Австрійської імперії розпочався етап реформаторських перетворень. Великий масив правових норм, накопичених протягом попередніх століть, потребував систематизації та впорядкування. Розвиток українського законодавства відбувався у руслі демократичних змін, характерних для австрійської правової системи. Символічним підтвердженням цього стала ухвалена австрійським сеймом у 1791 році Галицька Конституція. Хоча вона діяла відносно недовго, цей документ стимулював пробудження національної самосвідомості та сприяв посиленню боротьби українців за незалежність [6, с. 209].

Радянський кодифікаційний період (1917 – 1960 рр.). Для України новий етап розвитку кримінально-процесуального законодавства розпочався у грудні 1917 р. зі створення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).

13 вересня 1922 р. було прийнято перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (КПК УСРР). Як слушно зауважують С. О. Сорока та Г. С. Римарчук, цей акт закріпив низку демократичних принципів: гласність і безпосередність судового процесу, його змагальний характер, право на розгляд справи мовою більшості населення з обов'язковим забезпеченням перекладу для тих, хто цією мовою не володів, рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист. У документі також було проголошено принцип публічності судових засідань, за винятком випадків, коли йшлося про збереження державної таємниці [15, с. 558]. Документальним закріпленням

розуміння радянською владою утвердженого в європейських країнах такого правового явища як «екстрадиція» стала затверджена Раднаркомом СРСР 23 жовтня 1923 р. Типова конвенція про видачу злочинців. Видача осіб розумілася як засноване на договорі взаємне зобов'язання держав: СРСР зобов'язувався видавати осіб лише за ті злочини, які передбачені КК обох держав. Визначення номенклатури екстрадиційних злочинів проводилося на основі санкції кримінально-правової норми, яка за вчинення злочину певного виду передбачала покарання у вигляді позбавлення волі.

Період правового закріплення міжнародного співробітництва (1960 – 1991 рр.). У післявоєнний період, особливо в добу «відлиги», розпочався поступовий відхід від надмірно централізованої тоталітарної моделі управління і намітилося переведення політичного й суспільного життя в більш демократичне русло. Це актуалізувало потребу оновлення кримінально-процесуального законодавства, яке зберігало ознаки репресивності. Важливим етапом стало прийняття у 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, що заклали загальносоюзні засади регулювання. Вони стали підґрунтям для ухвалення 28 грудня 1960 р. Верховною Радою УРСР нового Кримінально-процесуального кодексу України, який замінив редакцію 1927 р. [10].

Період незалежності (1991 – 2012 рр.). У зв'язку з проголошенням 24 серпня 1991 р. незалежності України постала потреба докорінної трансформації законодавства, у тому числі й кримінально-процесуального, шляхом узгодження з міжнародними нормами та принципами. Такий курс передбачав проведення широких політичних, економічних і правових реформ. Важливим етапом у цьому процесі стало підписання у 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами. У ній було закріплено домовленості про розбудову стабільних взаємин на основі спільних цінностей, розвитку всебічного співробітництва,

а також започатковано постійний діалог із питань двостороннього та міжнародного характеру [16]. Від цього часу Верховна Рада України поступово ратифікувала значну кількість міжнародних договорів, які й стали правовою основою інституціоналізації цього напрямку як складової частини національного кримінального процесуального законодавства. Серед них особливе місце посідають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [8], яка закріпила фундаментальні стандарти захисту прав особи; Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. [1], що встановила загальні правила укладення та виконання міжнародних договорів; і Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. [4], які заклали основу співпраці європейських держав у сфері кримінального судочинства; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р. [5]; а також Конвенція ООН 1988 р. про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [7]. Міжнародно-правові багатосторонні документи регламентують різні форми міжнародно-правового співробітництва держав та міжнародних організацій із запобігання злочинним діям. Зазвичай співпраця передбачається на основі взаємної правової допомоги у сфері обміну інформацією, допомоги у проведенні розслідувань, розшуку злочинців, судових розглядів, конфіскації майна тощо.

Поряд із цим, Україна приєдналася до системи Інтерполу (1992 р.), що стало одним із перших важливих кроків у напрямі налагодження міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження після проголошення незалежності. Вже в наступному році в структурі МВС України було створено Робочий апарат Національного центрального бюро Інтерполу (Укрбюро Інтерполу), який і сьогодні виконує провідну роль у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження. Серед основних напрямів діяльності Укрбюро Інтерполу можна виокремити: забезпечення обміну інформацією між українськими правоохоронними органами та

компетентними органами іноземних держав у межах кримінальних проваджень; організацію міжнародного розшуку обвинувачених та підсудних, які ухиляються від кримінальної відповідальності, та їх екстрадицію до України; розшук безвісно зниклих осіб, жертв торгівлі людьми, викраденого автотранспорту, культурних цінностей та антикваріату, а також ідентифікацію осіб і невпізнаних трупів; обмін аналітичною та статистичною інформацією з питань боротьби зі злочинністю й організації роботи правоохоронних органів [11]. Знаковим стало й також укладення 4 грудня 2009 р. Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом (Європол) про стратегічне співробітництво (документ визначив пріоритетні напрями взаємодії у протидії тяжким формам міжнародної злочинності).

Сучасний період (з 2012 р. – дотепер). Упродовж наступних декількох років кримінально-процесуальне законодавство зазнало динамічного розвитку. Важливим кроком у цьому напрямі стала ратифікація Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року, що зумовило внесення 16 червня 2011 р. змін до КПК України 1960 р. у якому 35 статтями врегульовано порядок реалізації окремих форм міжнародного співробітництва: видачі осіб (екстрадиції), надання міжнародної правової допомоги та перейняття кримінального провадження. Згідно зі ст. 4 Угоди, МВС України визначено національним контактним пунктом для взаємодії з Європол та іншими компетентними органами України. Для реалізації цієї функції наказом Національної поліції України від 21 грудня 2015 року № 193 у структурі Робочого апарату Укрбюро Інтерполу було створено Український національний контактний пункт з питань взаємодії з Європол. Співпраця з Європол реалізується переважно через обмін інформацією, у тому числі стратегічною та технічною, що сприяє встановленню місцезнаходження осіб, які переховуються від правоохоронних органів України за кор-

доном або, навпаки, розшукуваних іноземними органами на території нашої держави (ст. ст. 2, 6 Угоди). При цьому положення ст. 15 Угоди чітко визначають, що така взаємодія не є формою міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях, а має переважно організаційно-оперативний характер. У цьому контексті важливо підкреслити, що співробітництво з Інтерполом та Європолем реалізується як у процесуальних, так і в організаційних формах, які спрямовані на виконання завдань кримінального провадження.

Відповідно до ст. 542 КПК України, міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні охоплює вжиття необхідних заходів із метою забезпечення міжнародної правової допомоги, зокрема шляхом вручення процесуальних документів, проведення окремих слідчих (розшукових) дій (СРД), екстрадиції осіб, їх тимчасової передачі, перейняття кримінального провадження, передачі засуджених та виконання вироків. Водночас положення цієї статті допускають можливість закріплення й інших форм співробітництва в кримінальному процесі, якщо вони передбачені міжнародними договорами України [9]. При цьому, питання реалізації міжнародного співробітництва врегульоване не лише у кримінальному процесуальному законодавстві, а й у низці спеціальних нормативно-правових актів, що визначають повноваження органів, уповноважених КПК України. Так, Закон України «Про прокуратуру» закріплює, що прокуратура з метою виконання покладених на неї функцій бере участь у міжнародному співробітництві. Відповідно до чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положень кримінального процесуального законодавства, органи прокуратури здійснюють взаємодію з компетентними органами іноземних держав. Зокрема, це стосується проведення процесуальних дій у межах досудових розслідувань, екстрадиції осіб, перейняття кримінального провадження та інших питань, передбачених міжнародними

договорами. У випадках відсутності міжнародного договору таке співробітництво може здійснюватися на підставі взаємних письмових гарантій [14].

У свою чергу, Національна поліція України, керуючись Законом України «Про Національну поліцію», у межах визначеної компетенції виконує запити іноземних правоохоронних органів та міжнародних поліцейських організацій у порядку, передбаченому законодавством і міжнародними договорами України [13]. Важливе місце у сфері міжнародної взаємодії посідає й Міністерство юстиції України. Згідно з Положенням про Міністерство юстиції, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 р. одним із його завдань визначено організацію міжнародно-правового співробітництва, а також забезпечення належного виконання Україною зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів у правовій сфері [12].

Висновки. Встановлено, що формування системи міжнародного співробітництва України під час кримінального провадження має давні історичні передумови та охоплює вісім основних періодів: києворуський, литовсько-польський, козацько-гетьманський, імперський, радянський кодифікаційний, період нормативно-правового закріплення, незалежності України та сучасний. Кожен із цих періодів та етапів позначився розвитком основних форм міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції.

Історико-правовий аналіз засвідчив, що становлення міжнародного співробітництва відбувалося під впливом політичних трансформацій і змін у державному устрої, що зумовлювало необхідність постійної адаптації правових інститутів до нових умов. Особливе значення мав період здобуття Україною незалежності, коли було закладено основи власної зовнішньої та правової політики, розпочато гармонізацію кримінально-процесуального законодавства з міжнародними стандартами та укладено низку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод.

Анотація

У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз генезису становлення та розвитку міжнародного співробітництва України під час кримінального провадження. На основі системного вивчення історичних джерел, міжнародних договорів, національних нормативно-правових актів та доктринальних положень виокремлено вісім основних періодів формування й розвитку інституту міжнародного співробітництва у кримінальному процесі.

Обґрунтовано, що еволюція міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні відбувалася поступово та нерівномірно, з урахуванням змін форм державності, рівня міжнародної правосуб'єктності, характеру зовнішньополітичних зв'язків і договірної практики України. Доведено, що чинниками інституціоналізації міжнародного співробітництва стали проголошення незалежності України, конституційне закріплення пріоритету міжнародних договорів, активна участь держави у багатосторонніх міжнародних конвенціях, а також імплементація загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів у національне кримінальне процесуальне законодавство.

У статті показано, що розвиток системи міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні перебував у тісному взаємозв'язку з трансформацією політико-правової парадигми, реформуванням органів кримінальної юстиції та поступовим переходом до європейської моделі кримінального процесу, заснованої на принципах верховенства права, змагальності сторін і забезпечення прав людини. Наголошено, що в умовах воєнного стану та збройної агресії проти України суттєво зростає значення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, зокрема у сфері розслідування злочинів міжнародного характеру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також документування фактів порушення норм міжнародного гуманітарного права. Зроблено висновок, що подальший розвиток кримінального процесуального законодавства України потребує поглибленої адаптації до сучасних викликів, удосконалення нормативних і організаційних механізмів міжнародного співробітництва та забезпечення їх узгодженості з міжнародними стандартами правосуддя.

Ключові слова: генезис, співробітництво, провадження, еволюція, періодизація, законодавство, держава, стандарти.

Galagan S.O. Genesis of the formation and development of Ukraine's international cooperation during criminal proceedings

Summary

The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the genesis of the formation and development of Ukraine's international cooperation during criminal proceedings. Based on a systematic study of historical sources, international treaties, national regulatory legal acts, and doctrinal provisions, eight main periods of the formation and development of the institution of international cooperation in the criminal process are identified.

It is substantiated that the evolution of international cooperation in criminal proceedings occurred gradually and unevenly, taking into account changes in forms of statehood, the level of international legal personality, the nature of foreign policy relations, and Ukraine's treaty practice. It is proven that the key factors of institutionalization of international cooperation were the proclamation of Ukraine's independence, the constitutional consolidation of the priority of international treaties, the active participation of the state in multilateral international conventions, as well as the implementation of generally recognized international legal standards into national criminal procedural legislation.

The article demonstrates that the development of the system of international cooperation in criminal proceedings was closely interconnected with the transformation of the political and legal paradigm, the reform of criminal justice bodies, and the gradual transition to a European model of criminal

procedure based on the principles of the rule of law, adversarial proceedings, and the protection of human rights. It is emphasized that under the conditions of martial law and armed aggression against Ukraine, the significance of international cooperation in criminal proceedings increases substantially, in particular in the investigation of crimes of an international character, war crimes, and crimes against humanity, as well as in documenting violations of international humanitarian law. It is concluded that the further development of Ukraine's criminal procedural legislation requires deeper adaptation to contemporary challenges, improvement of regulatory and organizational mechanisms of international cooperation, and ensuring their consistency with international standards of justice.

Key words: genesis, cooperation, proceedings, evolution, periodization, legislation, state, standards.

Список використаних джерел:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : підписана 23 трав. 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
2. Губрик А. О. Зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656–1657 pp.). *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 57–86.
3. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588. *Інститут історії України НАН України* : URL: P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Statuty_V
4. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : підписана 20 квіт. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.
5. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах : підписана 15 трав. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008#Text.
6. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Атіка, 2005. 368 с.
7. Конвенція Організації Об'єднаних націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 груд. 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана 04 листопад. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті Європейських стандартів: монографія. Київ, 2005. 512 с.
11. Про затвердження Інструкції про порядок направлення представників Національного центрального бюро Інтерполу до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: Наказ МВС України від 29 лист. 2018 р. № 968. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-18#Text>
12. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02 лип. 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
14. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
15. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 553–562.
16. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 черв 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.